

СПЕЦИФІКА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У РОЗСЛІДУВАННІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

SPECIFICS OF APPOINTMENT OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATIONS IN THE INVESTIGATION OF DOMESTIC VIOLENCE

Мотлях О.І.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення
та психофізіологічних досліджень
Навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ

Іщенко Т.В.,
ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

У статті проаналізовано матеріали вітчизняної судової практики, а саме ухвали судів першої інстанції щодо призначення судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях за статтею 126–1 Кримінального кодексу України, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень. Встановлено, що ці експертизи є досить поширеними за призначенням після судово-медичної експертизи та найчастіше призначаються для визначення психічного стану підозрюваних. З урахуванням вимог Кримінального процесуального кодексу України визначено та наведено підстави й обґрунтування необхідності призначення судово-психіатричних експертиз у кримінальному провадженні. З'ясовано специфіку призначення судово-психіатричних експертиз під час розслідування домашнього насильства. Визначено особливості призначення судово-психіатричних експертиз як підозрюваним, так і потерпілим. Розглянуто умовний поділ судово-психіатричної експертизи потерпілих на види. У роботі проаналізовано проблемні питання щодо призначення судових експертиз, пов'язаних із розслідуванням домашнього насильства, та запропоновано шляхи їх вирішення. З метою недопущення необґрунтованого призначення судово-психіатричних експертиз щодо підозрюваних і потерпілих вказано на необхідність правильно співвідносити фактичні обставини та сумніви щодо психічного стану особи. Вказано на доцільність призначення судово-психологічних або ж комплексних психолого-психіатричних експертиз для встановлення наслідків психологічного насильства, завданого потерпілому, якщо водночас відсутні фактичні підстави для призначення психіатричних експертиз. Доведено недоцільність призначення судово-наркологічних експертиз у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства щодо підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

Ключові слова: домашнє насильство, судово експертиза, судово-психіатрична експертиза, судово-наркологічна експертиза, комплексна психолого-психіатрична експертиза, ухвала.

The article analyzes the materials of domestic judicial practice, namely, the decisions of the courts of first instance on the appointment of forensic psychiatric examinations in criminal proceedings under Article 126–1 of the Criminal Code of Ukraine, entered in the Unified State Register of Judgments. It was found that these examinations are quite common by appointment after a forensic examination and are most often intended to determine the mental state of the suspects.

Taking into account the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the grounds and justification of the need to appoint forensic psychiatric examinations in criminal proceedings are determined and substantiated. The specifics of the appointment of forensic psychiatric examinations during the investigation of domestic violence have been clarified. The peculiarities of the appointment of forensic psychiatric examinations for both suspects and victims have been determined. The conditional division of forensic psychiatric examination of victims into types is considered.

The paper analyzes the problematic issues regarding the appointment of forensic examinations related to the investigation of domestic violence and suggests ways to solve them. In order to prevent the unjustified appointment of forensic psychiatric examinations of both suspects and victims, it is pointed out the need to correctly correlate the facts and, accordingly, doubts about the mental state of the person.

The expediency of the appointment of forensic psychological or complex psychological and psychiatric examinations to establish the consequences of psychological violence inflicted on the victim, if there are no factual grounds for the appointment of psychiatric examinations. The inexpediency of forensic narcological examinations in criminal proceedings on the fact of domestic violence against suspects who abuse alcohol or drugs has been proved.

Key words: domestic violence, forensic examination, forensic psychiatric examination, forensic narcological examination, complex psychological and psychiatric examination, decision.

Постановка проблеми. Призначення та проведення судових експертиз у будь-якому кримінальному провадженні має неабияке значення. Як показує аналіз вітчизняної судово-слідчої практики, а саме ухвал судів першої інстанції, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень протягом січня – жовтня 2019 р. у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, досить поширеною, після судово-медичної експертизи, є судово-психіатрична, яка становить 28,5% від загальної кількості призначених судових експертиз. Зазначене питання заслуговує на особливу увагу, зважаючи на категорію осіб, які скоюють домашнє насильство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з особливостями призначення та проведення судово-психіатричних експертиз у кримінальному провадженні, викликали та продовжують викликати підвищений інтерес у науковому та практичному середовищі та є пред-

метом наукового інтересу як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Зокрема, зазначені проблеми досліджували Д.С. Дубок, В.Р. Ілейко, А.В. Каніщев, О.П. Олійник, О.А. Ревенко, О.В. Радзевилова, Н.М. Сенченко. У наукових напрацюваннях ними розглянуті питання, пов'язані з особливостями проведення судово-психіатричної експертизи, комплексної судової психолого-психіатричної експертизи тощо. Звернуто увагу на недоцільність призначення судово-наркологічних експертиз (однорідні та комплексні).

Метою статті є визначення специфіки призначення судово-психіатричних експертиз під час розслідування домашнього насильства.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

– проаналізувати матеріали судової практики, а саме ухвали судів першої інстанції щодо призначення судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях

за ст. 126–1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень, дослідити особливості їх призначення;

– виявити проблемні питання призначення судово-психіатричних експертиз щодо розслідування домашнього насильства і запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Однією з форм застосування спеціальних знань під час кримінального судочинства є призначення судових експертиз. Законодавче визначення поняття судової експертизи закріплено у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якого це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Під час розслідування домашнього насильства виникає необхідність у використанні спеціальних знань насамперед у галузі медицини, психіатрії та психології. Як показує аналіз вітчизняної судової практики, у кримінальних провадженнях зазначеної категорії чільне місце відводиться судово-психіатричній експертизі, яка дозволяє встановити психічний стан особи як на момент, так і після вчинення злочину.

Будучи різновидом судової експертизи, вона передбачає діяльність експерта під час проведення ним дослідження на основі спеціальних знань у галузі психіатрії з метою надання висновку [2, с. 20].

Варто зазначити, що відповідно до п. 10 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) від 8 травня 2018 р. № 865, психічний стан особи в певні, юридично значущі, проміжки часу є предметом судово-психіатричної експертизи [3], яка проводиться державними спеціалізованими судово-психіатричними установами МОЗ України.

Зауважимо, що обов'язок забезпечити проведення експертизи для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності, покладено на слідчого, прокурора (п. 3 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [4].

Так, за посилання на ст. 509 КПК України психіатрична експертиза призначається, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До переліку таких обставин законодавець, зокрема, відносить: наявність, згідно з медичним документом, розладу психічної діяльності або наявність психічного захворювання в особи; неадекватну поведінку особи, яка була або є під час вчинення суспільно небезпечного діяння (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо) [4]. Зауважимо, що цей перелік не є вичерпним, а тому можуть мати місце й інші ознаки, які свідчать про наявність в особи певних психічних розладів.

Слушною в цьому питанні є думка вітчизняної дослідниці Н.М. Сенченко, яка вважає, що до ознак особи, яка страждає на психічне захворювання, можна віднести: низький рівень освіти та загального розвитку; зловживання алкогольними та наркотичними засобами; різноманітні порушення усної та письмової мови; відхилення від нормальної поведінки (різка зміна міміки, раптовий безпричинний сміх, раптова зміна сліз на сміх і навпаки, зухвала поведінка, некоординованість рухів); відомості про наявні раніше психічні захворювання або сильні психологічні травми та душевні потрясіння; особливості характеру особи (надмірна агресія, хвилювання, суїцидальні нахили тощо) [5, с. 251].

Навіть більше, фахівці в галузі судової психіатрії до формальних підстав направлення особи для проведення судово-психіатричного обстеження відносять відомості щодо психічних порушень, які були виявлені в неї в минулому; перебування на лікуванні у психіатричній лікарні; звільнення від строкової військової служби через психічне захворювання; перебування на обліку у психоневрологічному диспансері; наявність психічних захворювань у близьких родичів досліджуваного; недоречності в поведінці, інтелектуальної неспроможності; спроб самогубства; дивної, безглуздої поведінки затриманого у слідчому ізоляторі; неспроможності правильно осмислити питання, непослідовності, нелогічності відповідей і роздумів; неможливості зосередитись і зрозуміти сутність подій, страхів, неадекватних афективних реакцій; проявів психічних розладів, розуміння хворобливого стану, що потребує спеціальних медичних знань [2, с. 22–23].

На думку дослідника Д.С. Дубок, неправильне розуміння співвідношення «об'єктивного» (фактичні обставини) та «суб'єктивного» (сумніви у психічній повноцінності) під час розгляду питання про підстави для призначення експертизи здатне призвести до ухвалення помилкових рішень. Прикладом зазначеного слугує мотив направлення на судово-психіатричну експертизу суб'єкта, який у минулому зазнав «травми голови». Водночас сумніви у психічній повноцінності особи, яка зазнала черепно-мозкової травми, мають виникати лише за умови, що вона призвела до порушень психіки. Отже, значна кількість експертиз, призначених «у зв'язку з отриманою раніше травмою голови», виявляються необґрунтованими [6, с. 191–192].

Як показує слідча і судова практика, найчастіше судово-психіатричну експертизу у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства призначають щодо підозрюваних. Так, із проведеного нами аналізу встановлено, що зазначена судова експертиза у 82,4% випадків призначалася щодо підозрюваних і тільки в 17,6% – щодо потерпілих.

Утім, варто зауважити, що у КПК України встановлено підстави для обов'язкового призначення експертизи для визначення психічного стану лише підозрюваного, а от щодо потерпілого – такого обов'язку немає, тобто це питання, на нашу думку, законодавчо врегульовано недостатньо. Нами встановлено, що підставами для призначення судово-психіатричних експертиз підозрюваним у вчиненні домашнього насильства насамперед було те, що особа зазначеної категорії перебувала на диспансерних обліках лікарів-психіатрів (зокрема, з діагнозами: розумова відсталість легкого ступеня; гострий поліморфний психотичний розлад із симптомами шизофренії; параноїдна шизофренія; шизоафективні розлади; соматоформні розлади; розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю) та наркологів (з діагнозами: розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності; розлади психіки та поведінки внаслідок вживання опіоїдів, синдром залежності), або ж проходила лікування в закладах із надання психіатричної допомоги у зв'язку із психічними розладами. Окрім того, зазначені судові експертизи призначалися також особам, які не перебували під наглядом у закладах із надання психіатричної допомоги у зв'язку із психічними розладами, однак мали інші ознаки, що могли свідчити про наявність таких розладів. Зокрема, регулярне перебування особи у стані сильної агресії на час вчинення злочину; травма голови (гостра закрита черепно-мозкова травма, забій головного мозку тяжкого ступеню); участь у збройній агресії в Афганістані, систематичне зловживання алкогольними напоями та ведення бродячого способу життя за наявності сім'ї та постійного місця проживання.

З огляду на наявну вітчизняну судову практику, судово-психіатрична експертиза стосовно потерпілих також дозволяє визначити питання щодо наявності в особи психічних захворювань чи тимчасових хворобливих розладів

психічної діяльності. У свою чергу, у науковій літературі вченими та дослідниками у питанні судово-психіатричної експертизи, зроблений умовний поділ потерпілих на декілька видів. Зокрема, дослідник Ю.Л. Метелиця виокремлює 1) експертизи щодо визначення психічних розладів, які обумовлюють безпорадний стан особи; 2) експертизи щодо визначення психічних розладів, які порушують здатність потерпілого давати показання; 3) експертизи щодо визначення психічних розладів, які порушують кримінально-процесуальну дієздатність потерпілого; 4) експертизи щодо визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, які спричинили психічні розлади [7, с. 41]. Аналогічні види судово-психіатричної експертизи потерпілих також виділяють і вітчизняні дослідники [2, с. 47; 8, с. 242].

На наш погляд, у разі призначення судово-психіатричних експертиз потерпілим особам слідчим необхідно зважати на вимоги ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» щодо презумпції психічного здоров'я, відповідно до якої кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України [9].

Як показує аналіз вітчизняної судової практики, слідчі судді відмовляли в задоволенні клопотань про призначення судово-психіатричних експертиз щодо потерпілих від домашнього насильства у зв'язку з тим, що в матеріалах не було відомостей про те, що така особа страждає на будь-які психічні розлади. А тому слідчому необхідно в установленому законом порядку отримати в закладі охорони здоров'я відповідну медичну документацію щодо звернень особи по медичну допомогу. Крім того, доцільно допитати членів сім'ї, знайомих, колег, які володіють відомостями щодо можливих розладів психічного здоров'я особи, стосовно якої скоєно протиправні дії, та періоду їх виникнення.

Нами на основі аналізу наявної вітчизняної судово-слідчої практики з'ясовано, що іноді слідчі для встановлення будь-яких психічних та поведінкових розладів у потерпілого, а також наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями підозрюваного щодо систематичного домашнього насильства з виявленими в потерпілого розладами призначають судово-психіатричну експертизу. Однак, зважаючи на те, що в потерпілого не завжди наявні такі розлади, зазначена експертиза очікуваного результату не дає. Тому вважаємо, що для встановлення наслідків психологічного насильства, якими не завжди є психічні розлади, та за відсутності фактичних підстав для призначення психіатричних експертиз доцільно призначати судово-психіатричну, або ж комплексну психолого-психіатричну експертизу.

Зважаючи на те, що більшість злочинів, передбачених у ст. 126–1 КК України, учиняються особами у стані алкогольного сп'яніння, а також те, що деякі особи перебувають на обліку в лікарів наркологів і психіатрів у зв'язку з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин, виникає необхідність у з'ясуванні зазначених питань шляхом призначення та проведення відповідних судових експертиз. Водночас можуть виникати питання щодо того, у межах якої судової експертизи (судово-психіатрична чи судово-наркологічна) їх необхідно вирішувати.

Нині зазначене питання є досить неоднозначним та дискусійним у середовищі науковців. Як зазначають деякі дослідники, серед яких Б.А. Бурбело [10, с. 727], І.В. Загородній [11, с. 182], коли підозрюваний страждає на алкоголізм або наркоманію, треба призначати судово-наркологічну експертизу.

Протилежної думки щодо цього дотримуються дослідники О.А. Ревенюк, О.П. Олійник, А.В. Каніщев і О.В. Радзевілова, які наголошують на юридичній нелегітимності судово-наркологічних експертиз [12, с. 24]. Науковці зазначають, що, відповідно до Закону України «Про

психіатричну допомогу» та чинної Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10), психічні порушення внаслідок вживання психоактивних речовин є розладами психіки та поведінки, які відносять до професійної компетенції лікарів-психіатрів та лікарів-наркологів. Водночас у судовій експертизі психічні розлади є предметом дослідження тільки судово-психіатричної експертизи. Психічний стан особи на юридично значущий період може досліджуватись у рамках однорідної судово-психіатричної або комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Інших видів судових експертиз, предметом яких є психічний стан особи, законодавством України не передбачено [12, с. 22–23].

Таку ж думку висловлює і дослідник В.Р. Ілейко, який вважає, що проведення поряд із судово-психіатричною експертизою судово-наркологічної експертизи та комплексної судової нарколого-психіатричної експертизи недоцільне. Це пов'язано з тим, що психіатрія володіє тими спеціальними знаннями, які дозволяють їй вирішувати питання, що стосуються психічних та поведінкових розладів, які виникають унаслідок вживання психоактивних речовин, тобто наркологічні знання є невід'ємною частиною психіатричних; так звана судово-наркологічна експертиза не має власного предмета та методу дослідження, які б відрізнялися від таких у судовій психіатрії [13, с. 70].

Поділяємо зазначену позицію та зауважимо, що вітчизняне законодавство не виокремлює судово-наркологічних експертиз, як однорідних, так і комплексних. Про це також свідчить і реєстр атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, у якому немає такої експертної спеціальності [14]. Крім того, судово-наркологічна експертиза не зазначена і в Номенклатурі лікарських спеціальностей, затвердженій наказом МОЗ України від 22 лютого 2019 р. № 446 [15].

Аналіз вітчизняної судово-слідчої практики, а саме ухвал судів першої інстанції щодо призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях за ст. 126–1 КК України, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, показує, що за клопотаннями слідчих підрозділів протягом січня – жовтня 2019 р. призначено дев'ять судово-наркологічних експертиз. Варто зауважити, що в семи кримінальних провадженнях водночас було призначено як судово-наркологічні, так і судово-психіатричні експертизи. Тобто наявне дублювання питань, які могли б бути вирішені за допомогою тільки судово-психіатричної експертизи. Аналогічна ситуація мала місце під час призначення однієї судово-психіатричної експертизи, де в ухвалі ставилися як класичні психіатричні, так і наркологічні питання [16].

Щодо цього дослідники О.А. Ревенюк, О.П. Олійник, А.В. Каніщев та О.В. Радзевілова зазначають, що судово-психіатричні експерти та судові експерти-психологи могли б цілком вирішити поставлені завдання експертизи, відповіді на класичні психіатричні та психологічні питання. Але суд та слідчі органи, будучи далекими від усвідомлення наркології як психіатрії залежних станів, бажать отримати більш конкретизовані та водночас індивідуалізовані відповіді щодо кожного з підозрюваних. Ставлячи перед експертами наркологічні питання, вони тим самим вказують на наявність у кримінальних провадженнях фактів про вживання психоактивних речовин [12, с. 26].

Судово-психіатричні експертизи стосовно осіб, які зловживають алкоголем, як зазначають дослідники О.П. Олійник і О.В. Радзевілова, є досить складними, з урахуванням того, що наявні в них психічні порушення не завжди позначаються на інтелектуальному або вольовому складниках юридичного критерію дієздатності / осудності. Тому експертній оцінці підлягає вивчення мотиваційної сфери особистості, що можливо в рамках комплексних судових психолого-психіатричних експертиз [17, с. 1].

З огляду на вищезазначене вважаємо, що у кримінальних провадженнях за фактом учинення домашнього насильства стосовно підозрюваних, які зловживають

алкогольними напоями або наркотичними речовинами, необхідно призначати не судово-наркологічні, а судово-психіатричні експертизи або ж комплексні судові психолого-психіатричні.

Зважаючи на те, що більшість осіб, які вчиняють домашнє насильство, зловживають алкоголем, набуває великого значення саме збір слідчим матеріалів, необхідних для проведення зазначеної судової експертизи. У контексті цього варто взяти до уваги запропоновані дослідниками О.П. Олійник та О.В. Радзівіловою джерела інформації про психічний стан цієї категорії осіб, серед яких: 1) медична документація; 2) матеріали кримінального провадження; 3) показання свідків; 4) результати психіатричного/психологічного/соматоневрологічного огляду особи [17, с. 3].

Як свідчить аналіз вітчизняної судової практики, у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства судово-психіатричні експертизи підозрюваним із моменту внесення відомостей про кримінальні правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань призначалися переважно у строк від 21 до 30 днів. І це досить добре, зважаючи на обсяг роботи зі збору необхідних для проведення експертизи матеріалів. Проте необхідно зважати на якість зібраних матеріалів, від яких залежить швидкість, повнота та всебічність експертного дослідження. Як зазначає Д.С. Дубок, основним недоліком підготовки матеріалів для судово-психіатричної експертизи є їхня неповнота [6, с. 194]. Зазначене призводить до затягування не лише строків проведення експертизи, але й досудового розслідування.

Заслугує на увагу також питання щодо формулювання запиту експерту в разі призначення будь-якої судової експертизи, зокрема і судово-психіатричної. У науковій літературі їх умовно поділяють на дві категорії: 1) мінімально необхідні типові експертні питання,

зумовлені процесуальним статусом особи; 2) питання, необхідність постановки яких зумовлена суто особливостями конкретного кримінального провадження [6, с. 195]. Водночас питання повинні бути чітко та грамотно сформульовані, щоб виключити двоякість їх розуміння.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

1. На підставі аналізу матеріалів вітчизняної судової практики, а саме ухвал судів першої інстанції щодо призначення судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях за ст. 126–1 КК України, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, встановлено, що ці експертизи досить поширені та найчастіше призначаються для визначення психічного стану підозрюваних. З метою недопущення необґрунтованого призначення судово-психіатричних експертиз щодо підозрюваних і потерпілих необхідно правильно співвідносити фактичні обставини та сумніви щодо психічного стану особи.

2. Уважаємо, що для встановлення наслідків психологічного насильства, завданого потерпілому, якщо водночас немає фактичних підстав для призначення психіатричних експертиз, доцільно призначати судово-психологічну або ж комплексну психолого-психіатричну експертизу.

Зважаючи на те, що судово-психіатрична експертиза цілком вирішує наркологічні питання, вважаємо недоцільним призначення судово-наркологічних експертиз у кримінальних провадженнях, передбачених ст. 126–1 КК України, щодо підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

Перспективи майбутніх наукових розвідок убачаємо в більш детальному вивченні можливостей судово-психіатричних експертиз для вирішення завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінальних проваджень за фактом домашнього насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / І.М. Григус та ін. Львів, 2019. 119 с.
3. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Сенченко Н.М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 249–253.
6. Дубок Д.С. Актуальные вопросы назначения судебной медицинской психиатрической экспертизы на стадии предварительного расследования по уголовному делу. *Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе* : сборник статей Международной научно-практической конференции, Новополюцк, 26–27 сентября 2019 г. Новополюцк, 2019. Т. 2. С. 190–196.
7. Метелица Ю.Л. Судебно-психиатрическая экспертиза потерпевших. Москва : Юрид. лит., 1990. 208 с.
8. Цимбалюк В.І. Судова психіатрична експертиза свідків і потерпілих у кримінальному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 240–244.
9. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>.
10. Бурбело Б.А. Використання спеціальних знань при вивченні особистості підозрюваного. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 726–728.
11. Загородній І.В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 242 с.
12. Аналіз практики проведення судово-наркологічної експертизи у кримінальному провадженні / О.А. Ревенок та ін. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2018. № 11 (29). С. 22–27. DOI: 10.31435/rsglobal_wos/30112018/6244.
13. Илейко В.Р. Судебно-наркологическая экспертиза, комплексная судебная психиатрическая экспертиза – реальность и перспективы. *Архив психиатрии*. 2012. № 3 (70). С. 70–74.
14. Діючий перелік спеціальностей. *Реєстр атестованих судових експертів* : сайт. URL: <http://rase.minjust.gov.ua/search/getForm>.
15. Номенклатура лікарських спеціальностей : наказ МОЗ України від 22 лютого 2019 р. № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0294-19#n4>.
16. Ухвала Бериславського районного суду Херсонської області від 19 червня 2019 р. Справа № 647/1584/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82520685>.
17. Олійник О.П., Радзівілова О.В. Комплексна судова психолого-психіатрична оцінка станів залежності від алкоголю в цивільному та кримінальному процесі. *Український медичний часопис*. 2018. № 1 (2) (123) – І/ІІ. DOI: 10.32471/umj.1680-3051.123.122293.